

JĘZYK JAKO NARZĘDZIE IDENTYFIKACJI

Marta Janocha, e-mail: marta.janocha@op.pl
 Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
 ul. M. K. Ogińskiego 16, 85 – 092 Bydgoszcz

STRESZCZENIE

Dokument nakreślony piśmem ręcznym zawiera zespół cech graficznych charakteryzujących wykonawcę. Sposób posługiwania się strukturami językowymi oraz utrwalona w dokumencie treść mają ogromne znaczenie. Składanie prostych elementów w bardziej skomplikowane struktury językowe nie ma charakteru mechanicznego. Jest to proces o charakterze psychicznym, zatem również indywidualnym. Wraz z powszechnym stosowaniem drukarek wzrasta rola śladów językowych jako narzędzia kryminalistycznej identyfikacji grupowej lub indywidualnej. W artykule zostaną wskazane możliwości wykorzystania śladu językowego w badaniach pismoznawczych.

Słowa kluczowe: idiolekt, subjęzyk, identyfikacja grupowa, identyfikacja indywidualna, ślad językowy, ekspertyza piśma.

Language as a Tool of Identification

ABSTRACT

The handwritten document contains a set of graphic features which characterize the author. Document content and the style of language usage plays a major role in the identification process. Transformation of simple language blocks into complex syntactical structures are not of a mechanical nature. Since the nature of this process is psychological therefore it is also unique. With the widespread use of printers the role of language traces is rising as a tool for both particular and group forensic identification. The article will discern ways of language trace application in the research of handwriting studies.

Key words: idiolect, sublanguage, individual identification, group identification, language trace, handwriting expertise.

Osiągnięcia z zakresu językoznawstwa, socjologii, filologii mogą znaleźć zastosowanie w badaniach dokumentów przeprowadzanych na potrzeby wymiaru sprawiedliwości. Anonimowe komunikaty stają się przedmiotem analiz, gdy są związane z popełnieniem przestępstwa lub wskazują na możliwość jego popełnienia. Dokument nakreślony piśmem ręcznym zawiera zespół cech graficznych charakteryzujących wykonawcę. Kompleksowa ekspertyza dokumentu nie koncentruje się jednak wyłącznie na grafizmie, istotnymi jej elementami są również: badania innych śladów pozostawionych na dokumencie (np. odcisków linii papilarnych), analiza języka, treści oraz właściwości materiału kryjącego¹.

Język stanowi użyteczne narzędzie identyfikacji ze względu na strukturalny charakter. Antoni Feluś definiuje go jako „system znaków mówionych lub pisanych, służących porozumiewaniu się określonej społeczności, realizowany na pięciu poziomach (fonetycznym, morfologicznym, leksykalnym,

¹ A. Koziczak, M. Owoc (red.), *Słownik terminów pismoznawczych*, Kraków 2014, s. 59. <http://prawouam-stp.home.amu.edu.pl/j.htm>, 29.11.2015.

składniowym i poprawnościowym), z których każdy odrębnie lub w zespole z innymi może stanowić narzędzie identyfikacji². W identyfikacyjnych badaniach kryminalistycznych mówiona odmiana języka jest przedmiotem zainteresowania fonoskopii, natomiast komunikacja pisemna pozostaje w kręgu zainteresowań ekspertów z zakresu badań dokumentów.

W tekstach literackich istnienie indywidualnego stylu nie budzi wątpliwości. W aspekcie lingwistycznym oraz psychologicznym każda wypowiedź stanowi indywidualny akt jednostki³. Nawet tekst złożony z powycinanych z gazety wyrazów nie jest zupełnie pozbawiony cech osobowości autora⁴. Język w znacznej mierze zależy od użytkownika: jego sprawności intelektualnej, a także wiedzy pozajęzykowej (rzeczywistości obiektywnej lub wykreowanej)⁵. Odzwierciedlenie w języku znajdują różne zaburzenia neurodegeneracyjne⁶ oraz choroby psychiczne. Indywidualny styl tworzy się poprzez dokonywanie wyboru spośród środków leksykalno-gramatycznych tych, które najlepiej oddają treść komunikatu według wiedzy i upodobań użytkownika⁷.

Tekst dokumentu zawdzięcza jednostkowy charakter różnym odchyleniom od obowiązujących norm. Skomplikowana struktura języka, duża liczba obowiązujących norm stwarza pole dla występowania rozmaitych konfiguracji błędów. Zgodność w tym zakresie cech materiału kwestionowanego oraz porównawczego może prowadzić do wskazania twórcy anonim. Osoby o niskim poziomie wykształcenia często popełniają błędy w fonologicznej warstwie języka pisanego, wraz ze wzrostem kompetencji językowych błędy pojawiają się w strukturach wyższych: syntaktycznych, frazeologicznych. Identyfikacja jest możliwa nawet na podstawie krótkiego tekstu, jeżeli ekspert dysponuje odpowiednim materiałem porównawczym.

Oprócz cech wynikających z indywidualnego stylu użytkownika, w komunikacie nawarstwiają się rozmaite subjęzyki: terytorialne, socjalne, zawodowe, grup określonych wiekiem. Katalog podjęzyków pozostaje otwarty, ponieważ niemal każda grupa społeczna posługuje się strukturą w sposób nieco odmienny od normy ogólnej. W literaturze językoznawczej można spotkać różne terminy określające odmiany społeczne i funkcjonalne języka⁸: „socjolekt”, „gwara”, „slang”, „dialekt”, „podjęzyk”, „subjęzyk”.

Subjęzyki terytorialne⁹ znajdują swoje odbicie głównie w pisemnych komunikatach osób o niskim poziomie wykształcenia. Fonetyczna pisownia wyrazów może okazać się bardzo pomocna, jeżeli osoba maskująca swoje możliwości językowe popełnia charakterystyczne błędy, wskazując na przynależność autora do grupy terytorialnej lub obnażając braki w zakresie umiejętności posługiwania się gwarą.

W subjęzykach socjalnych największą rolę odgrywa wykształcenie, od którego uzależniona jest struktura zdań, frazeologia, leksyka oraz fonetyka¹⁰. Ograniczanie stosowania dłuższych wypowiedzi pisemnych jako formy sprawdzania kompetencji uczniów, powoduje zmniejszenie umiejętności w zakresie organizacji tekstów wśród osób o średnim poziomie wykształcenia, a następnie wśród studentów¹¹. Środowiskowe odmiany polszczyzny trudno rozpatrywać w oderwaniu od subjęzyków

2 Tamże, s. 51.

3 Dla określenia indywidualnego sposobu używania struktur językowych psycholingwistyka posługuje się pojęciem idiolektu.

4 A. Feluś, *Z zagadnień językoznawstwa kryminalistycznego*, Poznań 2011, s. 47.

5 Tamże, s. 9.

6 D. Kądziaława, *Mowa i język na podstawie dysfunkcji ośrodkowego układu nerwowego*, [w:] I. Kurcz (red.), H. Okuniewska (red.), *Język jako przedmiot badań psycholingwistycznych. Psycholingwistyka ogólna i neurolingwistyka*, Warszawa 2011, s. 307.

7 Z. Klemensiewicz, *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*, [w:] M. R. Mayenowa (red.), *Pochodzenie polskiego języka literackiego*, Wrocław 1956, s. 181.

8 A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 2000, s. 7.

9 K. Dejna, *W sprawie terminów język, dialekt, gwara, żargon*, Łódź 1955; K. Dejna, *Dialekty polskie*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973; K. Nitsch, *Wybór polskich tekstów gwarowych*, Warszawa 1960; J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I – IV, Kraków 1900-1911; M. Karaś (red.), *Słownik gwar polskich*, t. 1 -7, Wrocław 1979.

10 A. Feluś, dz. cyt., s. 71.

11 W języku młodzieży zachodzą zmiany, a utrzymanie dotychczasowego poziomu kompetencji językowych wymaga większej uwagi. W publikacji wykazano, że związki frazeologiczne o genezie mitologicznej są słabo utrwalonymi strukturami w języku młodzieży (Por. D. Krzyżyk, *Frazeologizmy o rodowodzie mitologicznym pięta Achillesa gimnazjalistów? Wyniki badań*, [w:] H. Synowiec (red.), *Odmiany polszczyzny w szkole. Teoria i praktyka*, Katowice 2013, s. 170-188.).

zawodowych, bazujących na rozbudowanej specjalistycznej leksyce (od 500 do 3000 elementów)¹². Na poziomie fonologicznym, morfologicznym oraz syntaktycznym specjalistyczne odmiany języka bazują na ogólnych normach językowych. Używanie zwrotów należących na przykład do subjęzyka więziennego, może znacząco ułatwić identyfikację autora anonimowego dokumentu.

Istotną rolę pełni także subjęzyk grup określonych wiekiem. Najmłodszy użytkownicy starają się wyróżnić na tle innych grup stosując neologizmy, skróty lub zmieniając znaczenie powszechnie używanych wyrazów¹³. Identyfikacji sprzyja niska świadomość językowa – dokonując wyboru elementów językowych użytkownik zazwyczaj nie zdaje sobie sprawy, że posługuje się formami nienależącymi do ogólnej odmiany języka. Można wyróżnić także:

- subjęzyk multilingwistów, w którym obserwujemy zjawisko interferencji
- subjęzyk osób chorych psychicznie, który charakteryzuje się występowaniem zjawiska perseweracji, gonitwy myśli, rozkojarzeniem myślowym, polaryzacją uczuciową¹⁴.

Powyższy katalog odmian polszczyzny pozostaje otwarty. Im węższą grupę zawodową, społeczną, terytorialną lub wiekową reprezentują zastosowane środki językowe, tym bardziej prawdopodobne jest dokonanie jednostkowej identyfikacji. Konieczne jest jednak stałe prowadzenie badań nad sposobami komunikacji poszczególnych grup.

Badania dokumentów mogą prowadzić do identyfikacji grupowej, identyfikacji indywidualnej albo do eliminacji poszczególnych osób z kręgu prawdopodobnych autorów. Powyżej krótko zasygnalizowano charakterystykę najważniejszych subjęzyków. Zgodność występujących w dokumencie odmian języka prowadzi do wskazania autora, natomiast jej brak do eliminacji osób z kręgu prawdopodobnych twórców. Dla prawidłowej identyfikacji niezbędne jest określenie normy, od której odstępstwa stanowiłyby o przynależności tekstu do jednego z subjęzyków. Natomiast wychwycenie odstępstw od norm obowiązujących w ramach subjęzyka stanowi jednostkę indywidualnej identyfikacji kryminalistycznej¹⁵.

Zawężenie grona prawdopodobnych autorów anonimu dokonywane jest w oparciu o zasadę związku pomiędzy opisywaną rzeczywistością a autorem komunikatu oraz ustalenie charakteru relacji między nadawcą i adresatem, celem komunikatu oraz przedstawioną sytuacją¹⁶.

Należy pamiętać, że język może podlegać różnym zniekształceniom w zależności od czynników wolicjonalnych. Autor anonimu nie chce zostać rozpoznany, dlatego zwykle stosuje jeden ze sposobów maskowania własnych cech. Podobnie jak w przypadku graficznych możliwości wykonawczych, doraźne zwiększenie kompetencji w zakresie posługiwania się językiem nie jest możliwe. Podstawowym sygnałem fałszowania paradygmatu językowego jest brak spójności w prezentowanych umiejętnościach, np.:

- występowanie rażących błędów ortograficznych przy bezbłędnej interpunkcji,
- pisanie trudnych, rzadko używanych wyrazów poprawnie, a popełnianie błędów w wyrazach prostych, często spotykanych,
- wprowadzanie wyrazów gwarowych pochodzących ze znacznie oddalonych regionów,
- wysoki stopień wyrobienia pisma, przy nikłych umiejętnościach w zakresie organizacji tekstu.

Uzupełnienie informacji zawartych w graficznej warstwie pisma cechami językowymi, pozwala na rozstrzygnięcie niektórych wątpliwości, dotyczących autora pisma i wykonawcy graficznej war-

12 A. Niepytalska-Osiecka, *Socjolekt polskich alpinistów. Analiza leksykalno-sematyczna*, Kraków 2014, s.10.

13 Występuje także tendencja do większej ekspresyjności tekstów redagowanych przez młodzież, częstszego stosowania skrótów oraz używania wulgaryzmów. Poziom wulgaryzacji ogólnej odmiany języka polskiego również postępuje, mimo zdobywania wyższego wykształcenia przez dużą liczbę osób (H. Wiśniewska, *Życie wulgaryzmów w ciągu dwu wieków*, [w:] H. Synowiec (red.) *Odmiany polszczyzny w szkole. Teoria i praktyka*, Katowice 2013, s. 88-97).

14 A. Feluś, dz. cyt., s. 79.

15 A. Feluś, dz. cyt., s. 113.

16 Tamże, s. 100-101.

stwy dokumentu. Rozbieżności pomiędzy stopniem wyrobienia pisma, a sposobem organizacji tekstu mogą świadczyć o tym, że autor treści nie jest wykonawcą graficznej warstwy dokumentu lub twórca komunikatu maskuje cechy własnego grafizmu.

Powszechna dostępność komputerów, drukarek oraz szerokie stosowanie komunikacji elektronicznej pozwala na konstruowanie tekstów pozbawionych indywidualnych właściwości grafizmu autora. W takich przypadkach ślad językowy stanowi cenne źródło informacji o twórcy anonimu, pozwala na zawężenie grona potencjalnych twórców, a w sprzyjających okolicznościach prowadzi nawet do identyfikacji indywidualnej. Analiza cech językowo-treściowych przyczynia się zatem do znacznego ułatwienia pracy eksperta, ze względu na ograniczenie liczby osób, od których zostanie pobrany materiał porównawczy. Ponadto strukturalny charakter języka stwarza pole dla powstawania bardzo różnorodnych błędów. Możliwość utworzenia przez jednostkę charakterystycznego zbioru odchyleń od obowiązującej normy językowej nadaje komunikatom niezaprzeczną wartość identyfikacyjną, pomimo że język może podlegać zniekształceniom zależnie od woli człowieka. Należy dodać, że analiza sposobu posługiwania się strukturą stanowi uzupełnienie ekspertyzy graficznej warstwy dokumentu. Pozwala specjalście na zweryfikowanie wniosków wyciągniętych na podstawie cech pisma ręcznego, zatem zabezpiecza przed ewentualnymi pomyłkami.

Warto zaznaczyć, że język ewoluuje wraz ze zmieniającymi się warunkami, dlatego konieczne jest prowadzenie interdyscyplinarnych badań, aby stale poszerzać wiedzę na temat możliwości identyfikacyjnych wynikających z istnienia idiolektu. Projekty naukowe dotyczące nowych subjęzyków, zmian w ogólnopolskiej normie oraz kompetencji językowych poszczególnych grup użytkowników dostarczają informacji niezbędnych do wykorzystania śladu językowego w procesie kryminalistycznej identyfikacji. Dokumenty elektroniczne lub drukowane, pozbawione indywidualnych cech grafizmu autora, coraz częściej są obiektem zainteresowania ekspertów. Skomplikowana struktura języka stanowi nie tylko uzupełnienie badań warstwy graficznej, ale również jest istotnym źródłem informacji o autorze dokumentu. Wiedza na temat możliwości identyfikacyjnych śladu językowego nie jest szeroko rozpowszechniona wśród społeczeństwa. Z kolei wynikająca z niewiedzy nieostrożność sprawcy, zwiększa szanse eksperta na ustalenie autora anonimu. Ślad językowy znajduje zastosowanie zarówno w badaniach eliminacyjnych, jak i w prowadzących do identyfikacji grupowej lub indywidualnej. Zatem ułatwia pracę eksperta z zakresu badań pisma oraz wspiera proces ustalania twórcy dokumentu.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Feluś A., *Z zagadnień językoznawstwa kryminalistycznego*, Poznań 2011.
- [2] Kądziaława D., *Mowa i język na podstawie dysfunkcji ośrodkowego układu nerwowego*, [w:] I. Kurcz (red.), H. Okuniewska (red.), *Język jako przedmiot badań psycholingwistycznych. Psycholingwistyka ogólna i neurolingwistyka*, Warszawa 2011.
- [3] Klemensiewicz Z., *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*, [w:] M. R. Mayenowa (red.), *Pochodzenie polskiego języka literackiego*, Wrocław 1956.
- [4] Krzyżyk D., *Frazeologizmy o rodowodzie mitologicznym pięciu Achillesa gimnazjalistów? Wyniki badań*, [w:] H. Synowiec (red.), *Odmiany polszczyzny w szkole. Teoria i praktyka*, Katowice 2013.
- [5] Niepytańska-Osiececka A., *Socjolekt polskich alpinistów. Analiza leksykalno-sematyczna*, Kraków 2014.
- [6] Wilkoń A., *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 2000.
- [7] Wiśniewska H., *Życie wulgaryzmów w ciągu dwu wieków*, [w:] H. Synowiec (red.), *Odmiany polszczyzny w szkole. Teoria i praktyka*, Katowice 2013.

NETOGRAFIA

- [8] Koziczak A., Owoc M. (red.), *Słownik terminów pismoznawczych*, Kraków 2014, <http://prawouam-stp.home.amu.edu.pl/j.htm>, 29.11.2015.